

Research Paper

Recognizing the principles of creating a sense of spirituality in the context of religious spaces in the city of Shiraz based on the concept of hierarchy

Fatemeh Emad¹, Khosro Movahed^{*2}, Malihe Taghipour³, Ali Akbar Heidary⁴

1, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

2, Associate Professor of Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

3, Assistant Professor of Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

4, Assistant Professor of Architecture, Yasouj University, Yasouj, Iran.

Received: 2020/11/30

Accepted: 2021/08/13

PP: 194-207

Use your device to scan and read the article online

Keywords:

Hierarchy, sense of spirituality, mosque, Imamzadeh, Hosseinieh.

Abstract

One of the concepts that has faded in the spatial and physical structure of contemporary cities is the concept of hierarchy. This concept, which is derived from the philosophical foundations and Islamic mysticism, is one of the factors that can induce a sense of spirituality and holiness in places. Therefore, recognizing the basics of spirituality through the concept of hierarchy and using them in spatial planning of Shiraz is a goal that this research seeks to achieve. With this explanation, the present study seeks to analyze the role of the concept of hierarchy in the formation of the foundations of a sense of spirituality in the context of religious spaces. In this study, the sense of spirituality in the context of religious spaces is examined as an independent variable and types of hierarchy as dependent variables. The method used in this research is descriptive-analytical based on library studies and field research. The theoretical part has analyzed the extent and manner of expression of the themes of spirituality based on the hierarchy in the context of religious spaces. Case examples in this research are the texture around the holy shrine of Shah Cheragh, Sahib Al-Zaman Mosque and Sarollah Hosseinieh in Shiraz and the statistical population of 15 users of each of these textures. The results showed that the principles of orientation, passage and geometric order have the greatest impact on the formation of a sense of spirituality in the context of religious spaces, which can be used in the design of urban spaces, especially the context of religious spaces in cities Planners to be placed.

Citation: Fatemeh Emad, Khosro Movahed, Malihe Taghipour, Ali Akbar Heidary(2022): Recognizing the principles of creating a sense of spirituality in the context of religious spaces in the city of Shiraz based on the concept of hierarchy, Journal Research and Urban Planning, Vol 13, No 49, PP 194-207.

DOI: 10.30495/JUPM.2021.26667.3707

* **Corresponding author:** Khosro Movahed

Address: Associate Prof., Faculty of Art and Architecture, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Tell: +989171180077

Email: khmovahed1@yahoo.com

The present article is in line with the doctoral dissertation of Fatemeh Emad, under the guidance of Dr. Khosrow Movahed and the advice of Dr. Maliheh Taghipour and Dr. Ali Akbar Heidari in the Faculty of Architecture of the Islamic Azad University of Shiraz.

Extended Abstract

Introduction

The principle of hierarchy is one of the most important principles of Iranian-Islamic architecture and urban planning, which in a sense has been proposed as one of the manifestations of Islamic thoughts and ideas. This principle in the context of religious spaces due to the special characteristics of these spaces has different mental concepts that are derived from the philosophical foundations and Islamic mysticism and induces a sense of spirituality and holiness in religious spaces. Nader Ardalan also points out in his book that beyond this unity and continuity there is an undeniable foundation (Ardalan, 2001, quoted by Tabibian, 1390: 64) which is due to the creation. It is a sense of spirituality. Given the importance of this principle in creating a sense of spirituality in the context of religious spaces, recognizing and recognizing the role of the concept of hierarchy in creating spirituality is essential.

The purpose of this study is to identify the principles of creating a sense of spirituality in the context of religious spaces in the city of Shiraz based on the concept of hierarchy. In order to achieve this goal, a survey method was used to measure the effectiveness of spirituality themes in the form of different hierarchies in the context of religious spaces in Shiraz. Accordingly, the most important question of this research is as follows: What are the basics of creating a sense of spirituality and what are the most effective ones in the context of religious spaces?

Methodology

In this research, different dimensions of the concept of spirituality and hierarchy were extracted and then their manifestation in case studies was examined. In the first step, by examining the background of

library research and studies, as well as related concepts in literary and historical texts, cases that referred to the knowledge of spirituality and hierarchy were extracted. The themes related to the concept of spirituality were presented in the form of three types of hierarchies (which were summarized from library studies), which were introduced in detail before this section. In the second step of the research, in order to measure the use of spirituality themes in the context of the spaces of the statistical community, it was determined that the statistical population of this study was the context of the religious spaces of Shiraz. Accordingly, 3 case examples from three contexts around different religious spaces, including the mosque, Hosseinieh and Imamzadeh were considered as non-probability purposeful. In the third step, first a researcher-made questionnaire was prepared in relation to the basics of spirituality, then its validity and reliability were examined by experts and confirmed. Then, 15 users from each of the spaces, which were randomly selected, were asked to fill in this questionnaire. In the fourth step, after collecting information, the data obtained in SPSS 25 software were analyzed and after discussing them at the end of the research, the results were presented in the form of graphs.

Results and discussion

As mentioned in the methodology section, 45 users who were selected by non-probabilistic purposeful method were asked to fill in this questionnaire. Then, the data obtained from the questionnaires were entered in SPSS 25 in order to obtain the score of each of the themes and analyze them. Then, using the correlation coefficient, the relationship between the

total score of the themes of spirituality and their place was obtained.

The results show that the characteristics of orientation, passage, geometric order, spatial order, delimitation of boundaries, materials, light and darkness, odor and color, because the correlation is less than five percent, have a significant difference with their location (texture around the shrine, Masjid and Hosseinieh) are. Then, the score of each of the themes of spirituality in each of the contexts around Hosseinieh, mosque and Imamzadeh was examined.

The results also show that the themes of orientation, passage and geometric order have the greatest impact on the sense of spirituality and the themes of descent, celestial order and smell have the least impact on the sense of spirituality in the context of religious places. Also, considering that the main themes of spirituality in the texture around the Imamzadeh are more than the mosque and Hosseinieh, it shows that the texture around the Imamzadeh has a greater sense of spirituality, and then the texture around the mosque and finally the texture around the Hosseinieh has the least. It is a sense of spirituality. Then, the scores of different types of hierarchy were obtained by adding the scores of spiritual sense themes that were classified in different types of hierarchies.

This conclusion can be drawn the texture around the Imamzadeh has the highest total hierarchy and the texture around the Hosseiniah has the lowest total hierarchy. Also, the hierarchy of place and shape in the texture around the Imamzadeh are almost equally important, while the hierarchy of place in the texture around the mosque and Hosseiniah is the most important and the hierarchy of size in the

texture around all religious spaces is the least important.

Conclusion

The research findings showed that in order to increase spirituality in the textures around religious spaces, orientation, passage and geometric order have the most effect and landing, heavenly order and smell have the least effect. According to the results, the space around the shrines needs the most sense of spirituality, while the space around the mosques need less sense of spirituality than the shrine and more need for spirituality than the Hosseiniyah. Also, the spaces around the shrines need the hierarchy of place and shape simultaneously in the first degree and in the next degree the hierarchy of size, while the spaces around the mosque and Hosseinieh need the hierarchy of places in the first degree and the hierarchy of places in the second degree. Finally, they need a size hierarchy. According to what has been said, the hierarchy is not important in the first place, contrary to expectations, which indicates the conceptual nature of the hierarchy and its understanding in order to create a sense of spirituality in the context of religious spaces in Shiraz, which should be considered. Also, according to the obtained results, the form and spatial hierarchy have a greater impact on creating spirituality than the dimensional hierarchy, so if the characteristics of the earth are such that the characteristics of the dimensional hierarchy can not be implemented in it. Power can increase the sense of spirituality by increasing the form and spatial hierarchy.

بازشناسی اصول ایجاد حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهر شیراز با تکیه بر مفهوم سلسله مراتب

فاطمه عماد^۱، خسرو موحد^{۲*}، ملیحه تقی پور^۳، علی اکبر حیدری^۴

- ۱- دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
- ۲- دانشیار معماری، گروه معماری، دانشکده معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
- ۳- استادیار معماری، گروه معماری، دانشکده معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
- ۴- استادیار معماری، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران.

چکیده

یکی از مفاهیمی که در ساختار فضایی و کالبدی شهرهای معاصر بسیار کم رنگ شده، مفهوم سلسله مراتب است. این مفهوم که برگرفته از مبانی فلسفی و عرفان اسلامی است، از جمله عواملی است که می تواند باعث القای حس معنویت و قداست در مکان‌ها گردد. بنابراین شناخت بن مایه‌های حس معنویت از طریق مفهوم سلسله مراتب و استفاده از آن‌ها در برنامه‌ریزی فضایی شهر شیراز، هدفی است که این پژوهش در پی دستیابی به آن است. با این توضیح تحقیق حاضر در پی تحلیل نقش مفهوم سلسله مراتب در شکل‌گیری بن مایه‌های حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی است. در این پژوهش، حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی متغیر مستقل و انواع سلسله مراتب به عنوان متغیر وابسته مورد بررسی قرار می‌گیرد. روش مورد استفاده در این تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی مبنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش میدانی است که در بخش مبانی نظری با تکیه بر اسناد موجود، به استخراج بن مایه‌های حس معنویت پرداخته و در بخش میدانی با استفاده از پرسش نامه مستخرج از بخش نظری، به تحلیل میزان و چگونگی نمود بن مایه‌های حس معنویت بر اساس سلسله مراتب موجود در بافت پیرامون فضاهای مذهبی پرداخته است. نمونه‌های موردی در این تحقیق، بافت پیرامون آستان مقدس شاه چراغ، مسجد صاحب الزمان و حسینیه ثارالله در شهر شیراز و جامعه آماری ۱۵ نفر از استفاده کنندگان هر یک از این بافت‌ها است. نتایج تحقیق نشان داد که بن مایه‌های جهت‌گیری، گذرگاه و نظم هندسی بیشترین تاثیر را در شکل‌گیری احساس حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی بر عهده دارند که این نتیجه می‌تواند در طراحی فضاهای شهری به ویژه بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهرها مورد توجه طراحان و برنامه‌ریزان قرار گیرد.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۲۲

شماره صفحات: ۲۰۷-۱۹۴

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

سلسله‌مراتب، حس معنویت، مسجد، امامزاده، حسینیه.

استناد: عماد، فاطمه، موحد، خسرو، تقی پور ملیحه، حیدری، علی اکبر (۱۴۰۱): بازشناسی اصول ایجاد حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهر شیراز با تکیه بر مفهوم سلسله مراتب، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ۱۳، شماره ۴۹، مردودشت، صص ۲۰۷-۱۹۴.
DOI: 10.30495/JUPM.2021.26667.3707

*نویسنده مسئول: خسرو موحد

نشانی: دانشیار معماری، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

تلفن: ۰۹۱۷۱۱۸۰۰۷۷

پست الکترونیکی: khmovahed1@yahoo.com

مقدمه:

هر چند که امروزه کیفیت بافت‌های پیرامون فضاهای مذهبی به عنوان محل رفت و آمد اصلی مردم، مورد توجه قرار گرفته است اما اقدامات بازآفرینی در بسیاری از بافت‌های تاریخی تنها محدود به مرمت و بهسازی کالبدی ابنیه شده است ولی متأسفانه کمتر به مفاهیم ذهنی و کارکردی توجه شده است. (Rezvani, 2017: 38) بررسی این مفاهیم در ایجاد بافت‌های پیرامون فضاهای مذهبی می‌تواند زمینه ساز خلق فضاهای مطلوبی شود که بیشترین بازدهی را برای استفاده کنندگان به همراه داشته باشد. یکی از این مفاهیم برای ایجاد بافت‌های مطلوب پیرامون فضاهای مذهبی که در ساختار فضایی و کالبدی شهرهای معاصر بسیار کم‌رنگ شده، مفهوم سلسله مراتب است. اصل سلسله‌مراتب به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اصول معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی است که به تعبیری به‌عنوان یکی از نمودهای تفکرات و اندیشه‌های اسلامی مطرح گشته است. این اصل در بافت پیرامون فضاهای مذهبی به دلیل خصوصیات خاص این فضاها دارای مفاهیم ذهنی مختلفی می‌باشد که برگرفته از مبانی فلسفی و عرفان اسلامی است و باعث القای حس معنویت و قداست در فضاهای مذهبی می‌گردد.

ایرانیان با الهام از فرهنگ سنتی خود، محیط‌های مطلوبی را برای زندگی خویش فراهم می‌کردند که ساخت این ابنیه به ویژه در دوران اسلامی، تا حد زیادی متأثر از عقاید دینی و مذهبی مردم در آن دوران بود. (Heidari et al., 2019: 88) همچنین نادر اردلان در کتاب خود به این موضوع اشاره می‌کند که در ورای این وحدت و پیوستگی یک شالوده انکارناپذیر دیده می‌شود (Ardalan, 2001, quoted by Tabibian, 2011: 64) که ناشی از ایجاد حس معنویت است. با توجه به اهمیت این اصل در ایجاد حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی، بازشناسی و شناخت نقش مفهوم سلسله‌مراتب در ایجاد معنویت ضروری می‌باشد.

هدف از این پژوهش بازشناسی اصول ایجاد حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهر شیراز با تکیه بر مفهوم سلسله مراتب است. جهت رسیدن به این هدف از روش پیمایشی به منظور سنجش میزان اثرگذاری بن مایه‌های معنویت در قالب سلسله مراتب‌های مختلف در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهر شیراز استفاده شد. بر این اساس، مهم‌ترین سوال این پژوهش به این صورت می‌باشد: بن مایه‌های ایجاد حس معنویت کدامند و تأثیرگذارترین آن‌ها در بافت پیرامون فضاهای مذهبی چیست؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق:

بررسی سوابق پژوهشی در مورد بافت پیرامون فضاهای مذهبی نشان می‌دهد که نمونه‌ای از پژوهش‌ها در پی یافتن مفاهیم نهفته در باطن معماری هستند مانند: خشت و خیال اثر نوایی و حاجی قاسمی (Navai, 2011) و حس وحدت اثر اردلان و بختیار (Ardalan, 2001). همچنین نمونه‌های دیگر از این پژوهش‌ها به شرح کالبدی فضاهای مذهبی پرداخته‌اند مانند: تحلیل معماری مساجد ایران، تألیف دکتر رضا شاطریان و درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی، تألیف دکتر عبدالحمید نقره کار و مابقی منابعی که در زمینه فضاهای مذهبی اعم از گنج‌نامه مساجد اصفهان (Pope, 2009, Burkhardt, 2008, Haji Ghasemi, 2015, etc) وجود دارد. بررسی سوابق پژوهشی در حوزه سلسله‌مراتب نشان دهنده این است که این پژوهش‌ها در دو حوزه کمی و کیفی می‌باشند، پژوهش‌های کیفی مانند مقاله سلسله‌مراتب محرمیت در مساجد ایرانی که به تبیین جایگاه سلسله‌مراتب در علوم و معارف سنتی و اسلامی-ایرانی، پرداخته‌شده تا ابعاد مختلف و وجوه و جنبه‌های آن را بیابد (Sahib Mohammadian, 2007) و یا مقاله بازتاب اصل سلسله‌مراتب در شهرهای ایرانی-اسلامی سلسله‌مراتب که از سلسله مراتب به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول موجود در عرفان اسلامی و مورداستفاده در شهرسازی ایرانی-اسلامی پرداخته است (Tabibian et al., 2011). پژوهش‌های کمی در این حوزه مانند مقاله تحلیلی بر پارامترهای گونه‌بندی مساجد تاریخی شهر تبریز که از روش پیمایشی دربخش میدانی، پس از واکاوی ادبیات گونه‌شناسی پارامترهای گونه‌بندی را با ابزار دلفی استخراج نموده است (Memarian, 2017) و یا مقاله مقایسه ساختار فضایی - عملکردی مسجد امام اصفهان و مسجد وکیل شیراز، که با بررسی، مقایسه و تحلیل عناصر و ویژگی‌های مسجد امام اصفهان و مسجد وکیل شیراز به شباهت‌ها و تفاوت‌های حاکم به روش قیاسی بر پایه عناصر ساختار سلسله مراتبی پرداخته است. (Azadi et al., 2016) در ادامه به بررسی پیشینه پژوهش‌های ترکیبی که رابطه بین سلسله‌مراتب و حس معنویت می‌پردازند پرداخته شده است مانند: مقاله رتبه‌بندی شاخص‌های آرامش معنوی در معماری مساجد سنتی مبتنی بر ادراک حس معنویت با بهره‌گیری از روش ویکور^۱ که معماری کالبدی این مساجد را از لحاظ شاخص‌های معنوی در جهت اولویت‌بندی برای الگو‌گیری پرداخته (Mehdinejad et al., 2018) و یا

^۱vikor

شدند و دانستند دنیا خانه جاویدان نیست و آن را با آخرت مبادله کردند. خدای سبحان شمارا بیهوده نیافرید (Nahj al-Balaghah, Sermon 63, quoted by Mehdi Nejad, ۲۰۱۸: ۶۴) در واقع ایشان زندگی بشر را بخشی از حرکت غایت-مندانه هستی شناختی می‌داند (Mehdinejad, 2018: 64) و تفکر در این رابطه را ضروری می‌دانند. ارتباط میان علم و پرستش اسلامی در واقع همان ارتباط میان تفکر و تعمق درباره خداوند که در قرآن توصیه شده است و سرشت تفکرآمیز بین ذکر الله که هدف غایی تمام اعمال و شعائر مذهبی در اسلام است و نقشی که هنرهای تجسمی و شنیداری در زندگی هر مسلمان به‌طور خاص و امت اسلامی به‌طور عام ایفا می‌کند؛ مؤید رابطه علی میان وحی و هنر اسلامی است. اگر این علم به نزدیک‌ترین وجه ممکن با صورت و معنای دین اسلام پیوند نداشت هرگز نمی‌توانست از عهده انجام این وظیفه معنوی برآید (Bemanian, 2012). در واقع سیر در آفاق و فضاهای کیفی می‌بایست مقدمه‌ای برای سیر در انفس و ارتقاء روحی و معنوی انسان باشد، این مسیر جز با اعراض از عالم ماده و طبیعت و ورود به عالم تذکر امکان‌پذیر نیست (Noghrekar, ۹۱۱: ۲۰۰۸). به همین منظور انسان از بدو خلقتش به دنبال مکانی بوده که تجلی امر قدسی را در آن به نمایش بگذارد و با فراهم آوردن مکان‌هایی خاص، حضور روح الهی را در آن مکان‌ها به‌صورت دائمی درآورد (Yavari Klor and Rahbari, 2012: 686). مکان‌های مذهبی هرچند گوناگون و متنوع باشند و به انحاء و طرق مختلف ساخته‌وپرداخته شده باشند، با این حال دارای خصیصه‌های مشترک‌اند و آن اینکه همواره منطقه و ناحیه‌ی محدود و مشخصی را به اشکال گوناگون بهره‌مند از قداست می‌کنند و پیوند باخدا (امر قدسی) را ممکن می‌سازند. محل و فضای مذهبی به سرچشمه‌ی لایزال قدرت الهی و نیروی قداست تبدیل می‌شود که آدمی فقط با گام نهادن در آن محدوده می‌تواند از قدرت و قداست امر قدسی به نحو احسن بهره‌مند شود (Eliyadeh, 1993: 42). در اماکن مقدس اغلب نمادها و عناصری وجود دارد که نشانگر ارتباط مردم با الوهیت و امر قدسی است. به‌عنوان مثال مناره، ستون‌ها، گنبدها، کاشی‌کاری‌ها، آینه‌کاری‌ها و ... از این دست نمادها هستند (Burton, 1998). با توجه به مطالبی که گفته شد می‌توان این گونه نتیجه‌گیری کرد که حس معنویت متعلق به ذات و ماهیت تمام ادیان است و دین‌ابزاری مؤثرتر و سخنگوتر و شارحی برتر از علم استفاده شده در فضاهای مذهبی برای معرفی و حضور خود نداشته است؛ همچنان که معماری و شهرسازی نیز هیچ حامی‌ای بهتر از دین اسلام نیافته است (Anaqah, 2012) و از آنجا که فضاهای مذهبی ارتباط

مقاله بررسی و بازخوانی مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء حس معنویت در معماری مساجد که به بررسی عوامل اجتماعی و حسی و کالبدی تاثیرگذار بر افزایش حس معنویت در فضای داخلی مساجد با استفاده از روش پیمایشی و مطالعات میدانی پرداخته است (Mehdinejad et al., 2018) با توجه به مواردی که گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که بیشتر تحقیقات در این زمینه به بررسی کیفی و یا کمی به‌صورت جداگانه پرداخته شده است در صورتی که به نظر می‌آید می‌توان با بررسی کمی و کیفی بن مایه‌های حوز معنویت و سلسله مراتب به نتایج دقیق تری دست یافت. این مقاله، ترکیبی است بدین صورت که اصول ایجاد حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهر شیراز با تکیه بر مفهوم سلسله مراتب، ابتدا با مطالعات میدانی و سپس روش پیمایشی مورد بررسی قرار گرفته است. کلید واژه‌های این تحقیق شامل حس معنویت، بن مایه‌های حس معنویت، سلسله مراتب و انواع سلسله مراتب می‌باشد که در ادامه به توضیح آنها پرداخته شده است.

حس معنویت:

دست‌یابی به تعالی و دریافت شکوه و عظمت خدایی که در ابعاد وجودی انسان نیز متجلی گشته است، چنان انبساط و سروری در روح آدم ایجاد می‌کند که همواره غرق در ذات مقدس خدایی می‌گردد (Bemanian, 2010). حس معنویت در لغت به معنای منسوب شدن به همین حقیقت ذاتی و مطلق در برابر امور مادی، ظاهری و صوری است (Moin, 1975, vol. 4: 76) following the word sense of spirituality quoted by (Imam Juma Zadeh, 2017: 217). اغلب تحلیل‌گران و اندیشمندان دینی و غیر دینی، این حس را متأثر از نحوه مواجهه جهانی انسان با جهان و هستی در نظر می‌گیرند و مدعی‌اند در صورت حاکم شدن چنین رویه‌ای، حالت‌های نفسانی نامطلوب مانند غم و اندوه، ناامیدی، دلهره، احساس سردرگمی و از خود بیگانگی، بی‌معنایی و بی‌هدفی تا آن جایی که امکان‌پذیر باشد، در انسان محو و رضایت و آرامش درونی جایگزین می‌شود (Armaki and Nalchi Brotherhood 2014: 159) (Imam Jomehzadeh, 2017: 218). خداوند در قرآن کریم در آیات و روایات فراوانی در مورد این آرامش درونی این گونه توضیح می‌دهند، حس معنویت گرایی را عالم باطن، حقیقت روح جهان مادی و ظاهری است که در سایه آن امکان رسیدن به حیات طیبه و قرب رضای الهی امکان‌پذیر است (Ibid: 151 - 152 quoted by Imam Juma Zadeh, 2017: 218) برای رسیدن به این حیات طیبه و قرب رضای الهی نیاز به تفکر درباره خداوند است همانطور که امیرمؤمنان (ع) می‌فرمایند: چون مردمی باشید که بر آنها بانگ زدند و بیدار

تنگاتنگی با بافت پیرامونشان دارند، بافت پیرامون فضاهای مذهبی، نیز دارای حس معنویت می‌باشند.

بن‌مایه‌های حس معنویت

بن‌مایه‌ها مستقیماً بر روی ایجاد حس معنویت تاثیر دارند به گونه‌ای که افزایش و کاهش این بن‌مایه‌ها باعث کاهش و افزایش حس معنویت می‌شوند. در ادامه بن‌مایه‌های معنویت به همراه توضیحات خلاصه در مورد هر یک از آن‌ها آمده است. مرکزیت، می‌تواند نقطه مرکزی اجرای مراسمی در یک فضا باشد. محصوریت، شامل ساختمان‌هایی است که با دیوارهای خارجی، کف‌ها، سقف‌های یک ساختمان یا لبه‌ی محل قرارگیری محصور شده‌اند. جهت‌گیری، عبارت‌اند از توجه فضا به جهت‌های اصلی (مثل شمال، جنوب و ...)، قبله یا موقعیت خورشید در آسمان. فرود، با استفاده از خصوصیات مانند وجود طبقه یا زیرزمین، پایه‌ها و چاه‌ها، ارتباط با زمین را با حرکت دادن دید به سمت پایین نشان می‌دهد. به‌طور کلی حرکتی از بالا به پایین دارند. صعود، با استفاده از ویژگی‌های عمودی مانند برج‌ها، خطوط سقف عمودی و صعودی، ستون‌های بلند و باریک‌های نور از بالا، ارتباط با آسمان را با حرکت دادن دید به سمت بالا نشان می‌دهد. گذرگاه، با استفاده از درب‌ها، ورودی‌ها یا آستانه‌هایی که نقاط ورود به محل را فراهم می‌کنند، تجسم می‌یابند. نظم عددی، ویژگی‌های معماری از قبیل تعداد ثابت تکرار شونده اشکال، تعداد برج‌ها، درها، پنجره‌ها، ستون‌ها، دیوارها و مراحل را شامل می‌شود. نظم هندسی، به معنی هماهنگی فرم بیرون ساختمان با فرم داخل ساختمان. نظم فضایی، فضاها می‌توانند نشان‌دهنده شکل هندسی مانند دایره‌ای، خطی، شعاعی، مثلثی، یا متقارن بودن باشند، به‌طوری‌که سلسله‌مراتبی داشته باشند. نظم انسانی، فضاها با ابعاد بدن انسان مانند قد و ... هماهنگ هستند. استفاده از طبیعت، فضاهای دارای گیاهان خاص، درختان، باغ‌ها و دیگر ویژگی‌های چشم‌انداز طبیعی است که می‌تواند نشان‌دهنده تغییر فصل‌ها در محل باشد. نظم آسمانی، فضاهایی که با استفاده از پنجره‌ها یا بازشوهایی نشان‌دهنده حرکت خورشید، ماه، اشیاء آسمانی دیگر و یا افلاک صوری است. تمایز محدوده‌ها، به‌وسیله مرزهایی نظیر دیوارها و سقف‌ها به وجود می‌آید. استفاده از دید بصری، فضاهایی که با ایجاد پنجره‌ها یا حفره‌هایی که ارتباط بصری مستقیم بین فضاهای مقدس را

فراهم می‌کند اما از ورود به‌طور مستقیم جلوگیری می‌کنند. مصالح، فضاهایی که با استفاده از مصالح ساختمانی مانند آجر، سنگ، چوب، سیمان، فولاد، کاشی سرامیکی، گچ و شیشه‌ای تجسم می‌یابد و می‌تواند حس فضایی رسمی را ایجاد کنند. عناصر، با استفاده از آتش، آب، هوا و زمین تجسم می‌شود که می‌تواند به‌وسیله شومینه، چشمه، دهانه‌های تهویه و دیوارهای سنگ‌تراشی القا شود. نور و تاریکی، که ایجاد سایه و روشنایی در فضا می‌کند و می‌تواند جهت‌های اصلی (مثل شمال و جنوب و...) و یا گذار زمان با حرکت خورشید در آسمان را تعیین کند. نظم مراسم، فضاهایی که به‌منظور مراسم، مدیتیشن، نماز، جشن‌های زمانی / فصلی یا اعمال آیینی، حضور جمعی را فراهم می‌کند. (Rodrigues, 2008) رنگ، معمار مسلمان هر چند معنای بصری رنگ را پیش چشم دارد، اما مفاهیم دیگری را در پس رنگ و رنگ. گذاری می‌جوید، معمار مسلمان وحدت کامل فضا را با رنگ‌های مکمل که در کنار هم قرار می‌دهد، پدید می‌آورد و این نوع کار کردن با رنگ را از جهان‌بینی خود می‌گیرد» (Irfan, 1997, 279) علائم، نماد یا سمبل، ابزاری برای بیان در جنبه‌های معنا بخشی به حقیقت است و در فرهنگ دهخدا، ظاهر کننده و نماینده آمده است؛ همچنین چیزی که به عنوان یا برای نمایش چیزی دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ یا موضوعی مادی که موضوعی غیر مادی را بنمایاند و مفهومی که معنایی ماوراء الطبیعه و معنوی را القا کند (Naghizadeh, 2000: 21). بو، حس بویایی عواطف را بر می‌انگیزد و برخلاف بینایی، مستقیماً تخیل و ادراک انسان را درگیر می‌کند. (Lotfi et al., 2016: 367) صوت، به خاطر نواهای موزون و متناسب و معتدل آن است که با روح انسان پیوندی فطری دارد (Motahari Elhami, 2003, 82).

سلسله مراتب

سلسله‌مراتب، ارتباطی سامان‌مند را بین اجزاء نظام یافته‌ای ایجاد می‌کند که خود تشکیل‌دهنده یک کل هستند که به ارزشی اشاره دارند. نظم سلسله‌مراتبی در واقع تعریف، تعیین موقعیت، ارزش هر جزء یک کل، ارزش یک کل را به‌تنهایی و نسبت به سایر مجموعه‌ها تعیین می‌کند. (Naghizadeh, 1998) (quoted by Tabibian, 2011: 65). سلسله مراتب در کلیه زمینه‌های پیچیده و پویای شهری به کار رفته است: ۱- سلسله مراتب در ساختار فضایی: شهر، محله ۲- سلسله مراتب دسترسی

۳- سلسله مراتب فضاهای شهری از حیث عملکرد، محریت و غیره ۴- سلسله مراتب اجزای فرم شهری ۵- سلسله مراتب عناصر نمادی: مسجد، دستیابی به سلسله مراتبی که پاسخگوی ارزش‌های موجود در جامعه ایران بوده است، اثراتی عمده بر خلق عناصر واسطه، فرم‌های معماری، محل استقرار و اندازه بازشوها، محل استقرار ورودی به ابنیه نسبت به یکدیگر و غیره می‌گذارد. (Bahraini, 2013, quoted by Tabibian et al., ۲۰۱۱: ۶۷) در کل می‌توان گفت که سلسله‌مراتب یکی از اصولی است که ارتباط بین اجزای یک کل و ارتباط بین کل‌هایی را که خود، جزئی از کل بزرگ‌ترند تعریف می‌کند؛ بدین ترتیب که هرگاه چند عنصر در کنار هم قرار گیرند، نظمی به واسطه سلسله‌مراتب به وجود می‌آید که در واقع نظمی فراگیر است که عناصر با ارزش‌های متفاوت تحت تأثیر آن قرار گرفته و با ارزش‌تر می‌شوند (Groter, 2007, quoted by Zolfagharzadeh, 2016: 2) از جمله این ارزش‌ها می‌توان به حس معنویت اشاره کرد.

انواع سلسله مراتب

۱.

جدول ۱- تقسیم‌بندی سلسله مراتب در فضا از نظر نظریه پردازان متفاوت

انواع سلسله مراتب			سال	نظریه پردازان	
سنجش توالی صحنه‌ها براساس سلسله مراتب	اهمیت صحنه‌ها	بعد فاصله‌ها	۱۳۸۲	بدیعی	ایرانی
صورت	شکل	زیر نقش	۱۳۸۵	تقوایی	
سلسله مراتب فضایی	سلسله مراتب ساختاری	سلسله مراتب دسترسی	۱۳۹۵	فتوحی	
مکانی مهم و با ارزش	شکلی یگانه	اندازه‌ای استثنائی	۱۹۷۹ (۱۳۵۸)	چینگ	غیر ایرانی
ویژگی مفهومی	ویژگی شکلی	ویژگی کاربردی	۱۳۷۲	مگی	

(Resource: Authors, 2020)

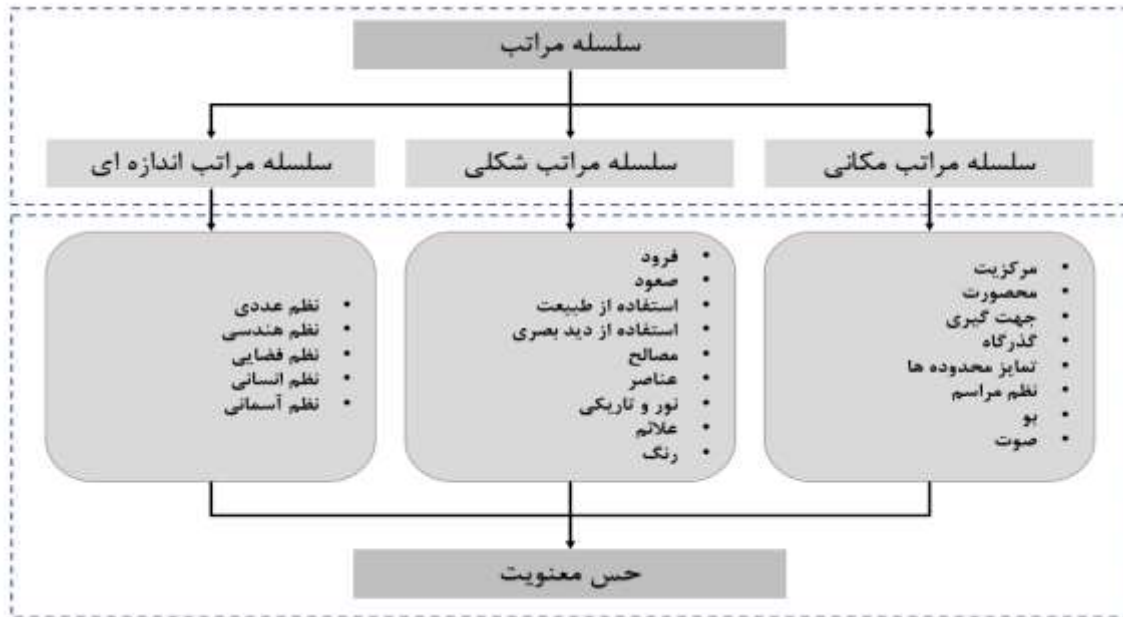
قسمت می‌تواند به خاطر کوچکی قابل توجهش نسبت به سایر قسمت‌های سازماندهی و قرارگیری در وضعی کاملاً مشخص، تفوق یابد. سلسله مراتب شکلی، فرم‌ها و فضاها به وسیله‌ی تمایز آشکار شکلشان از بقیه‌ی قسمت‌های یک ترکیب می‌توانند تفوق بصری یابند و بدین ترتیب مهم جلوه کنند. تضاد آشکار در شکل و اینکه این تمایز بر فضای تغییر در هندسه است یا در نظم، امر حساسی می‌باشد. البته، این نکته نیز مهم است که شکلی که برای جزء مهم در سلسله مراتب انتخاب می‌شود با عملکرد و نوع استفاده‌اش مطابقت داشته باشد. سلسله مراتب

با عنایت به موارد عنوان شده در فوق، ابعاد سلسله مراتب در این پژوهش در سه بعد سلسله مراتب اندازه، سلسله مراتب شکل و سلسله مراتب مکان قابل جمع‌بندی است که در ادامه به صورت خلاصه به تعریف هر یک از این ابعاد پرداخته شده است.

سلسله مراتب اندازه‌ای، یک فرم یا فضا به خاطر تفاوت بارز اندازه‌اش نسبت به سایر قسمت‌ها می‌تواند در یک ترکیب معماری تفوق یابد. معمولاً این تفوق به وسیله‌ی بعد عمودی یک قسمت معلوم می‌شود. همچنین در برخی موارد، یک

هستند. (Ching, 2015: 157) به منظور تجزیه و تحلیل‌های آتی پژوهش هر یک از بن مایه‌های حس معنویت در ابعاد مختلف سلسله مراتب دسته‌بندی شدند که در نمودار زیر آمده است. با توجه به مبانی نظری انجام گرفته نمودار ۱ نشان دهنده مدل مفهومی این پژوهش می‌باشد.

مکانی، فرم‌ها و فضاها برای اینکه به عنوان اجزائی مهم در یک ترکیب جلب توجه کنند می‌توانند در مکانی مهم و با ارزش قرار گیرند. در نظام سلسله مراتب، مکانهای مهم برای یک فرم یا فضا، انتهای یک ترتیب خطی یا سازماندهی محوری، قسمت مرکزی یک سازماندهی متقارن، مرکز یک سازماندهی مرکزی یا شعاعی، بیرون زدگی در بالا، پایین یا در جلوی یک ترکیب

نمودار ۱- مدل مفهومی پژوهش (Resource: Authors, 2020)

تفضیل معرفی شد. در گام دوم پژوهش به منظور سنجش میزان استفاده از بن مایه‌های معنویت در بافت پیرامون فضاهای جامعه آماری مشخص شد، جامعه آماری این پژوهش بافت پیرامون فضاهای مذهبی شهر شیراز بوده است. منطقه تاریخی فرهنگی شهر شیراز هم به لحاظ میراث فرهنگی و یادمان‌های جمعی و تاریخی موجود در آن که نقشی هویت‌بخش به شهر میدهد. (Zare, 2019: 6) بر همین اساس تعداد ۳ نمونه موردی از میان سه بافت پیرامون فضای مذهبی مختلف شامل مسجد، حسینیه و امامزاده به صورت غیر احتمالی هدفمند در نظر گرفته شد که توضیحات مربوط به آنها در جدول ۲ آمده است.

مواد و روش تحقیق:

همانگونه که پیش از این نیز عنوان شد، پژوهش حاضر به دنبال بررسی نقش سلسله مراتب در شکل‌گیری بن‌مایه‌های حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهر شیراز است. بر همین اساس پژوهش حاضر، یک تحقیق ترکیبی مبتنی بر روش کتابخانه‌ای و پیمایشی است و در آن از روش تحلیل محتوا و نرم افزار اس پی اس به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات بهره برده شده است. فرآیند انجام کار در چهار گام انجام گرفت. در این تحقیق ابعاد مختلف مفهوم معنویت و سلسله مراتب استخراج و سپس نحوه نمودپذیری آنها در نمونه‌های موردی مورد بررسی قرار گرفت. بر همین اساس در گام اول با بررسی پیشینه تحقیق و مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین، مفاهیم مرتبط در متون ادبی و تاریخی مواردی که به شناخت معنویت و سلسله مراتب اشاره داشتند، استخراج شد. در ادامه بن مایه‌های به دست آمده در ارتباط با مفهوم معنویت، در قالب سه نوع سلسله مراتب (که از مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌بندی شده بودند) مطرح گردید که پیش از این‌بخش به

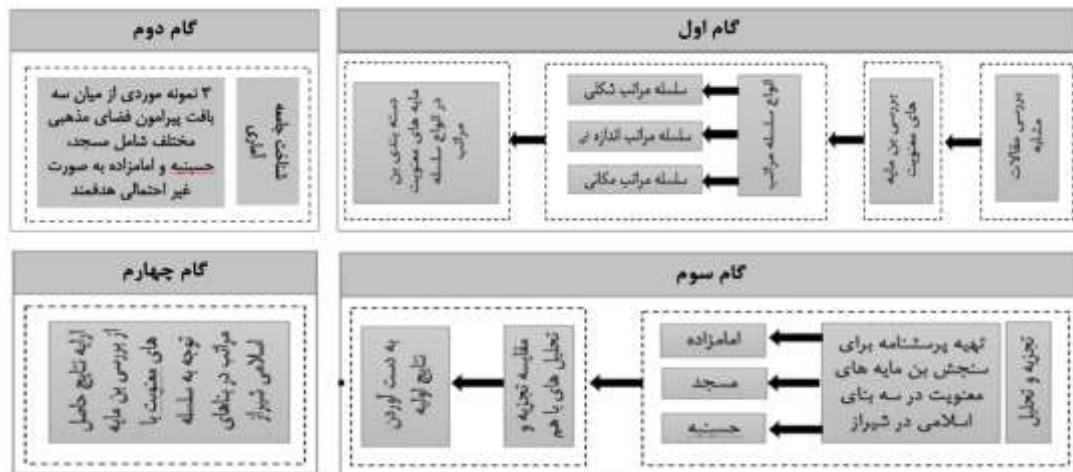
جدول ۲- توضیحات بافت پیرامون فضاهای مذهبی که به عنوان نمونه موردی انتخاب شده‌اند.

نام	دلیل انتخاب
آستان مقدس حضرت احمد بن موسی شاهچراغ علیه السلام (امامزاده)	مهمترین زیارتگاه شهر شیراز بقعه میر سید احمد بن موسی (ع) برادر امام رضا (ع) معروف به شاهچراغ است. امامزاده‌ای که بافت پیرامون آن در جهت پاسخگویی به این امامزاده ایجاد شده است.
مسجد صاحب الزمان دینکان شیراز	برای انتخاب مسجد سعی شد مسجدی انتخاب شود که استفاده کنندگان آن مردم آن بافت باشند برای همین منظور یک مسجد در بافت دینکان شیراز انتخاب شد.
حسینیه عاشقان ثارالله (ع) شیراز	برای انتخاب حسینیه سعی شد یکی از حسینیه‌هایی که از ابتدا به همین منظور ساخته شده باشد و هدف آن پاسخگویی به بافت پیرامون آن باشد انتخاب شود.

(Resource: Authors, 2020)

هدفمند انتخاب شده بودند خواسته شد که این پرسشنامه را پر نمایند. در گام چهارم پس از گردآوری اطلاعات، داده‌های بدست آمده در نرم افزار اس پی اس اس ۲۵ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و بعد از بحث بر روی آن‌ها در انتهای پژوهش نتایج به صورت نمودار ارائه گردید. در نمودار ۲ فرایند تحقیق در این پژوهش آورده شده است.

در گام سوم ابتدا پرسشنامه محقق ساخته‌ای در ارتباط با بن مایه‌های معنویت تهیه شد، سپس روایی و پایایی آن توسط متخصصان مورد بررسی قرار گرفت و تایید شد. در ادامه از ۱۵ استفاده کنندگان از هر یک از فضاها که به روش غیراحتمالی

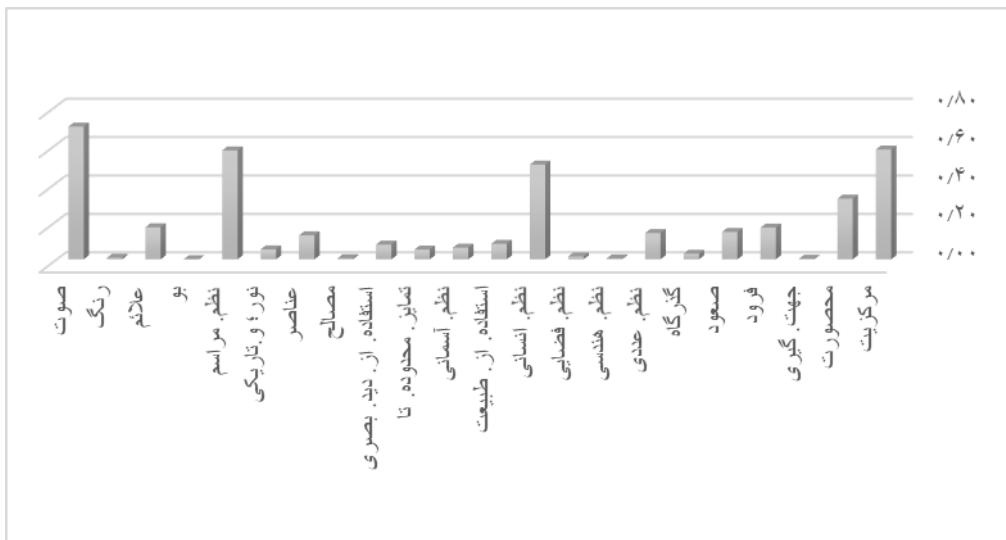

نمودار ۲- فرایند تحقیق (Resource: Authors, 2020)

این عدد بیشتر از ۰,۷۹ است روایی پرسشنامه از نظر متخصصین نیز تایید شد. در ادامه از ۴۵ استفاده کنندگان که به روش غیراحتمالی هدفمند انتخاب شده بودند خواسته شد که این پرسشنامه را پر نمایند. سپس داده بدست آمده از پرسشنامه‌ها به منظور بدست آوردن امتیاز هر یک از بن مایه‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها در اس پی اس اس ۲۵ وارد شد. در ادامه با استفاده از ضریب همبستگی ارتباط بین مجموع امتیاز بن مایه‌های حس معنویت با مکانشان بدست آمد.

بحث و ارائه یافته‌ها:

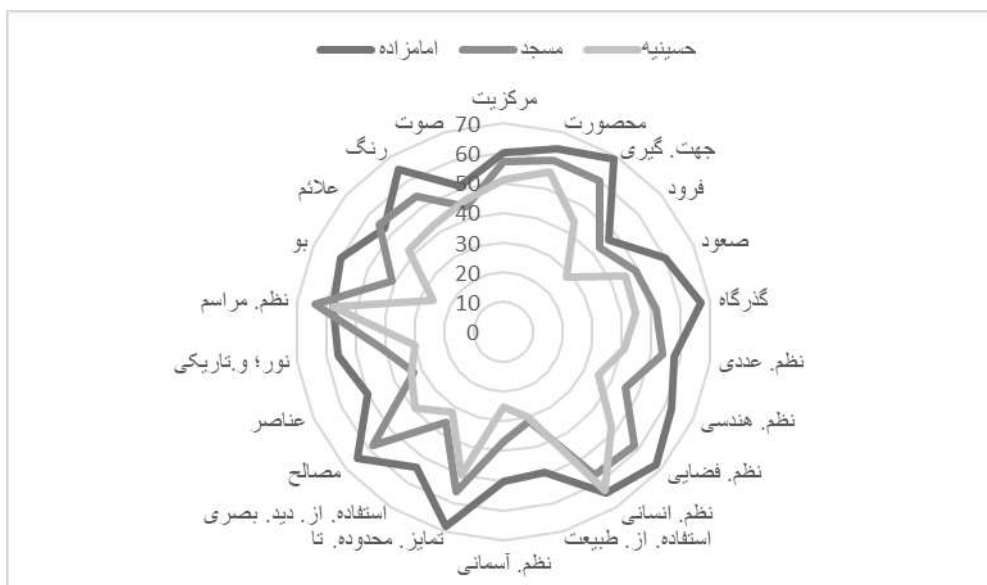
همانطور که در بخش روش تحقیق اشاره شد در ابتدا پرسشنامه محقق ساخته‌ای شامل ۲۲ سوال با طیف نگرش سنجش لیکرت (پنج گزینه ای) در ارتباط با بن مایه‌های معنویت تهیه شد، سپس روایی و پایایی آن توسط متخصصان مورد بررسی قرار گرفت، از آنجا که پایایی پرسشنامه ۰,۸۹۱ بدست آمد و این عدد از ۰,۶ بیشتر است پرسشنامه دارای پایایی است. همچنین روایی آن توسط ۱۱ متخصص مورد بررسی قرار گرفت و نسبت روایی محتوایی لاوشه آن ۰,۹۲ ارزیابی شد، از آنجا که

نمودار ۳ - همبستگی بین مجموع امتیاز بن مایه‌های حس معنویت با مکان‌شان (Resource: Authors, 2020)

امامزاده، مسجد و حسینیه) می‌باشند. سپس به بررسی امتیاز هر یک از بن مایه‌های حس معنویت در هر یک از بافت‌های پیرامون حسینیه، مسجد و امامزاده پرداخته شد که نتایج آن در نمودار ۴ آمده است.

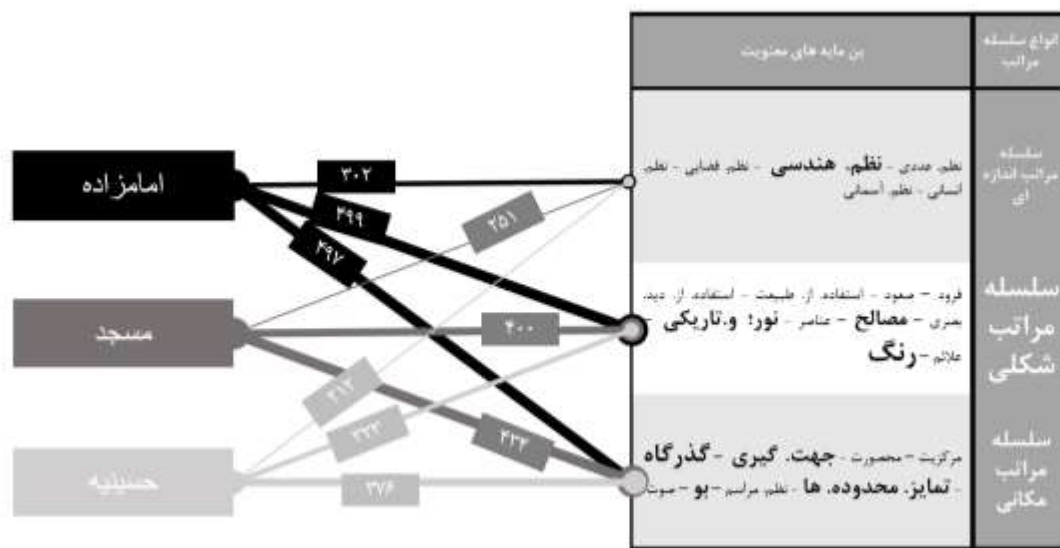
نمودار ۳ نشان دهنده این است که بن مایه‌های جهت‌گیری، گذرگاه، نظم هندسی، نظم فضایی، تمایز محدوده‌ها، مصالح، نور و تاریکی، بو و رنگ به دلیل آنکه همبستگی کمتر از پنج درصد شده است دارای اختلاف معنی‌داری با مکانشان (بافت پیرامون

نمودار ۴ - بررسی امتیاز هر یک از بن مایه‌های حس معنویت در هر یک از بافت‌های پیرامون حسینیه، مسجد و امامزاده (Resource: Authors, 2020)

امامزاده دارای حس معنویت بیشتر هست و بعد از آن بافت پیرامون مسجد و در آخر بافت پیرامون حسینیه دارای کمترین حس معنویت است. در ادامه امتیاز انواع مختلف سلسله مراتب با جمع امتیاز بن مایه‌های حس معنویت که در انواع سلسله مراتب دسته‌بندی شد، بدست آمد. ارتباط بین هر یک از سلسله مراتبها در هر یک از بافت‌های پیرامون فضاهای مذهبی در نمودار ۵ آمده است.

با توجه به نمودار ۴ این نتیجه به دست آمد که بن مایه‌های جهت‌گیری، گذرگاه و نظم هندسی دارای بیشترین تاثیرگذاری بر حس معنویت و بن مایه‌های فرود، نظم آسمانی و بو دارای کمترین تاثیرگذاری بر حس معنویت در بافت پیرامون مکان‌های مذهبی می‌باشند. همچنین با توجه به اینکه عمده بن مایه‌های معنویت در بافت پیرامون امامزاده بیشتر از مسجد و حسینیه می‌باشد نشان دهنده این موضوع است که بافت پیرامون

نمودار ۵ - میزان ارتباط بین سلسله مراتب با انواع فضاهای مذهبی در ایجاد حس معنویت (Resource: Authors, 2020)

مکان در درجه اول و سلسله مراتب مکان در درجه دوم و در آخر به سلسله مراتب اندازه نیاز دارند. با توجه به مطالبی که گفته شد سلسله مراتب شکلی برخلاف انتظار در درجه اول اهمیت قرار ندارد که نشان دهنده مفهومی بودن سلسله مراتب و درک آن به منظور ایجاد حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی شیراز می باشد که می بایست مورد توجه قرار گیرد. همچنین با توجه به نتایج به دست آمده سلسله مراتب شکلی و مکانی دارای تاثیر بیشتری بر ایجاد معنویت نسبت به سلسله مراتب اندازه ای می باشند بنابراین در صورتی که ویژگی های زمین به گونه ای باشد که نتوان خصوصیات سلسله مراتب اندازه را در آن اجرا نمود می توان با افزایش سلسله مراتب شکلی و مکانی حس معنویت را افزایش داد. به منظور ادامه این پژوهش پیشنهاد می شود تا هریک از سلسله مراتبها به صورت جداگانه در بافت پیرامون فضاهای مذهبی شیراز مورد بررسی قرار گیرند.

ملاحظات اخلاقی:

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در مطالعه حاضر فرم های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی ها تکمیل شد.
حامی مالی: هزینه های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.
تعارض منافع: بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

با بررسی نمودار شماره ۵ می توان این نتیجه را گرفت که بافت پیرامون امامزاده دارای بیشترین مجموع سلسله مراتب و بافت پیرامون حسینیه دارای کمترین مجموع سلسله مراتب می باشند. همچنین سلسله مراتب مکان و شکل در بافت پیرامون امامزاده تقریباً به یک میزان دارای بیشترین اهمیت می باشند در صورتی که سلسله مراتب مکان در بافت پیرامون مسجد و حسینیه دارای بیشترین اهمیت و سلسله مراتب اندازه در بافت پیرامون تمام فضاهای مذهبی دارای کمترین اهمیت می باشد.

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها:

هدف از این پژوهش بررسی نقش سلسله مراتب در شکل گیری بن مایه ای حس معنویت در بافت پیرامون فضاهای مذهبی در شهرها است. برای نیل به این هدف، از روش پیمایشی و تجزیه تحلیل داده ها در اس پی اس اس استفاده گردید. بر این اساس یافته های تحقیق نشان داد که برای افزایش معنویت در بافت های پیرامون فضاهای مذهبی بن مایه های جهت گیری، گذرگاه و نظم هندسی دارای بیشترین تاثیر و بن مایه های فرود، نظم آسمانی و بو دارای کمترین تاثیر هستند. با توجه به نتایج به دست آمده، فضای پیرامون امامزاده ها نیاز به بیشترین حس معنویت را دارند در صورتی که فضای پیرامون مساجد نیاز کمتری به حس معنویت نسبت به امامزاده و نیاز بیشتری به معنویت نسبت به حسینیه دارند. همچنین فضای پیرامون امامزاده ها به سلسله مراتب مکان و شکل به طور همزمان در درجه اول و در درجه بعد به سلسله مراتب اندازه نیاز دارند در صورتی که فضاهای پیرامون مسجد و حسینیه به سلسله مراتب

References:

۱. Anagheh, A., Mahmoudian, H., Saberizadeh, R., The manifestation of mysticism in mosque architecture, *Islamic Mysticism Quarterly*, No. 33, pp. 159-188.
۲. Ardalan, N, Bakhtiar, L, (2001), *Sense of Unity: Mystical Tradition in Iranian Architecture*, translated by Hamid Shahrokh, Khak Publishing, Isfahan.
۳. Azadi, M., Taghipour, M., (2017). Comparison of spatial-functional structure of Isfahan Imam Mosque and Vakil Mosque in Shiraz. *Journal of Islamic Architectural Research*, 5 (1): 105-123.
۴. Bahraini, Seyed Hossein, (2013), *Urban Design Process*, Printing and Publishing Institute, University of Tehran: Tehran.
۵. Bemanian, M., Pourjafar, M., Ahmadi, F., Sadeghi, A., (2010) Re-reading of spiritual identity and sacred ideas in Shiite mosques, *Journal of Shiite Studies*, No. 70, pp. 30-37.
۶. Bemanian, M., Silvayeh, S., (2012), A Study of the Role of the Dome in Shaping the Architecture Center of the Mosque, *Armanshahr Journal of Architecture and Urban Planning*, No. 9, pp. 19-30.
۷. Bookhart, T., (2008), *Fundamentals of Islamic Art*, translated by Amir Nasri, Haghghat Publishing, Tehran.
۸. Ching, F, (2015), *The Alphabet of Architecture*, translated by Ali Yaran, Tehran University Press: Tehran.
۹. Eliyadeh, M., (1993), *A treatise on the history of religions*, translated by Jalal Sattari, Soroush, Tehran.
۱۰. Groter, Y., (2007), *Aesthetics in Architecture*, translated by Javanshah Pakzad, Turan, third edition, Shadid Beheshti University.
۱۱. Haji Ghasemi, K, (2015), *Treasure: Culture of Islamic Architecture*, Shahid Beheshti University Press, Tehran.
۱۲. Heidari, A., Ghasemiyan, A., (2019), Analysis of the concept of contentment in the pattern of traditional Iranian houses (Case study: Mortaz House in Yazd), *Quarterly Journal of Islamic Architecture Research*, No. 23, Year 7, Summer, p.108 -87.
۱۳. Imam Jomehzadeh, J, Mahmoudi Raja, Z, Siraj, AS, (2015), A Comparative Study of the Application of the Globalization Paradigm of Culture and Religious Worldview on Organizing Human Life with Emphasis on Razavi Education, *Razavi Culture*, Fourth Year No. 15, Fall, 227-193.
۱۴. Irfan, H. (1997), *A Collection of Studies on Mosque Architecture*, Proceedings of the Mosque Architecture Conference, Volume One, Isfahan: University of Arts Publications.
۱۵. Lotfi, p. , Hariri, G, Shahabi Shahmiri, M. (2016). Investigating the Role of Perceptual Odor and Hearing Expectations in Urban Design and Planning, *Case Study: Babol. Armanshahr Architecture and Urban Planning*, No. 17, 365-373.
۱۶. Mays, P., (2004), A look at the basics of architecture from form to place with analysis and comparison with the basics of Iranian architecture, translated and suspended by Simon Ayvazian, Tehran University Press: Tehran.
۱۷. Mehdi Nejad, J, Azmati, H., Sadeghi Habibabad, A., (2018). Ranking of indicators of spiritual peace in the architecture of traditional mosques based on the perception of "sense of spirituality" using the "VIKOR" method. *Ontological Research* (14): 59-82.
۱۸. Mehdi Nejad, J, Azmati, H., Sadeghi Habibabad, A., (2018). Study and re-reading of the effective components on the promotion of "sense of spirituality" in mosque architecture, architecture and sustainable urban planning, Volume 6, Number 1: 78-61.
۱۹. Memarian, Gh., Ghaffari, A., Gholizadeh, F. (2017), An analysis of the classification parameters of historical mosques in Tabriz. *Culture of Islamic Architecture and Urban Planning*, 3 (1): 43-64.
۲۰. Moin, (1975), *Moin Dictionary*.
۲۱. Motahari Elhami, M. , (2003), *Art - Mysticism - Music*, Fine Arts Research, University of Tehran, 15.
۲۲. Naghizadeh, (1998), *Article on the Attributes of the Islamic City and Urban Planning (Basics of Nature)*, Rahian Publications, Isfahan.
۲۳. Naghizadeh, M., Aminzadeh, B, (2000), The relationship between "meaning" and "face" in explaining the basics of art, *Winter*, No. 8, 16-32.
۲۴. Navai, K, Haji Ghasemi, K, (2011), *Clay and Imagination*, Soroush Publications, Tehran.
۲۵. Noghrekar, A, Hamzeh Nejad, M., Ranjbar Kermani, A, (2008). *An Introduction to Islamic Identity in Architecture and Urban Planning*, Tehran: Ministry of Housing Publications. Page: 911.
۲۶. Pope, A., (2009), *Iranian Architecture*, translated by Gholam Hossein Sadri Afshar, Akhtaran Publishing, Tehran.
۲۷. Rezvani, N, Behzadfar, M, Habibi, K, (2017). Evaluation of historical contexts based on the norm of sense of belonging to a place (study sample: Sarcheshmeh neighborhood of Gorgan), *Journal of Urban Research and Planning*, Volume 8, Number 29, Summer: 42-23.
۲۸. Rodrigues, T, (2008), *The Sacred in Architecture: A Study of the Presence and Quality of Place-making Patterns in Sacred and Secular Buildings*, Chair of Advisory Committee: Dr. Phillip J. Tabb, M. Arch. Texas A&M University.
۲۹. Saheb Mohammadian, M., (2007), *The Hierarchy of Confidentiality in Iranian Mosques*, *Journal of Fine Arts*, Volume, Number 29, Spring.

۳۰. Tabibian, M., Charbogoo, N., Abdollahi Mehr, A., (2011), Reflection of the principle of hierarchy in Iranian-Islamic cities, Journal, Volume 4, Number 7, Autumn and Winter.
۳۱. Yavari Klor, M., Rahbari Pour, K., (2012), Sacred Beauty in Islamic Architecture (A Study of the Manifestation of the Sacred in Islamic Architecture), The First National Conference on New Thoughts and Technologies in Architecture, Tabriz.
۳۲. Zare, AS, Rezaei, M, Laghai, H, (2019). Explaining the effective components on improving the environmental quality in the historical context of cities (Case study: the historical context of Shiraz). Journal of Urban Research and Planning, Volume 10, Number 38, Fall: 12-1.
۳۳. Zolfagharzadeh, H., Zarkesh, N., (2016), Exploration on the principle of hierarchy in Islamic architecture and folding, Fourth International Congress of Civil Engineering, Architecture and Urban Development, Tehran, Permanent Secretariat of the Conference, Shahid Beheshti University.